

ป้อมปราการริมแม่น้ำเจ้าพระยา

โดย Min Sen Concept (นานาสาระ) 18 มิถุนายน 2566

ป้อมปราการต่าง ๆ ในบริเวณกรุงเทพและปริมณฑลนั้นมีเป้าหมายประการเดียวกัน คือ ป้องกันอันตรายจากภายนอก โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่กั้นภัยทางน้ำ และเป็นกำแพงเมือง และยังมีป้อมรอบพระบรมมหาราชวัง ป้อมที่กั้นภัยทางน้ำเท่าที่ทราบมีการสร้างตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยมากอยู่ที่อยุธยา แต่มีบางป้อมที่อยู่ในเขตปริมณฑล เช่น

ป้อมปราการที่คุ้นตาคนกรุงเทพ คือ ป้อมวิไชยเณร หรือป้อมบางกอก สร้างในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยนายคอนสแตนติน ฟอลคอนกราบบังคมทูลให้สร้างเพื่อป้องกันเรือรบของฮอลันดา โดยสร้างเมื่อ 13 พฤษภาคม 2223 อยู่ที่ปากคลองบางหลวง (คลองบางกอกใหญ่) ต่อมาสมัยพระเจ้าตากสินมหาราช ได้พระราชทานนามใหม่ว่า ป้อมวิไชยประสิทธิ์ เป็นการสร้างป้อมเพื่อมีสายโซ่ขวางน้ำตลอดถึงกันทั้งสองฝั่ง เพื่อป้องกันเรือที่มาจากทะเล ซึ่งเดิมมีป้อมคู่กัน แต่ถูกรื้อออกในสมัยพระเพทราชา ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนราชินี นอกจากนี้ยังมีป้อมปราการ ที่สร้างที่ปากน้ำเจ้าพระยาที่เมืองสมุทรปราการ ถึงนครเขื่อนขันธ์ หรือ พระประแดงในสมัย ร ๒ และ ร ๓ โดยในกรุงเทพมีป้อมปราการตามแนวคูเมือง จากปากคลองบางลำพู ไปออกปากคลองโอง่างรวม 14 ป้อม และในสมัย ร ๔ มีการสร้างป้อมปราการเรียงรายไปตลอดคลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งเป็นคูเมืองชั้นนอกอีก 8 ป้อม รวมกับที่เหลือมาจากสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช 1 ป้อม รวมเป็น 23 ป้อม ร ๑ โปรดเกล้าให้นำอิฐรวมทั้งอิฐชากกำแพงเมืองกรุงศรีอยุธยามาสร้างกำแพงเมืองใหม่ตลอดแนวคลองฝั่งตะวันตก พร้อมป้อมปราการตามกำแพง 14 ป้อม คือ ป้อมพระสุเมรุ ป้อมมยุคนคร ป้อมมหาปราบ ป้อมมหาเทพ ป้อมมหากาฬ ป้อมหมู่ทะเลวง ป้อมเสือทะยาน ป้อมมหาไชย ป้อมจักรเพชร ป้อมผีเสื้อ ป้อมมหาฤกษ์ ป้อมมหาอัษฎ์ ป้อมพระจันทร์ ป้อมพระอาทิตย์ ป้อมอิสิณธร ปัจจุบันเหลือเพียง 2 ป้อม คือ ป้อมพระสุเมรุ และป้อมมหาเทพ

สมัย ร ๔ มีการขุดคูเมืองชั้นนอกอีกคลองหนึ่ง เริ่มจากวัดเทวราชกุญชร เวเทศน์ ตัดผ่านคลองมหานาค ผ่านทุ่งหัวลำโพง ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่ถนนสี่พระยา ชื่อ คลองผดุงกรุงเกษม และมีการสร้างกำแพงเมืองตามแนวคลอง และมีป้อมรวม 8 ป้อม คือ ป้อมป้องปัจจามิตร ป้อมปิดปัจฉิม ป้อมฮักเหี้ยมหาญ ป้อมผลาญไฟรับ ป้อมปราบศัตรูพ่าย ป้อมทำลายแรงปรักษ์ ป้อมหักกำลังศัตรู ป้อมพระนครรักษา ป้อมเหล่านี้ได้ถูกรื้อไปจนเหลือเพียง ป้อมปัจจามิตร อยู่ปากคลอง แต่ข้ามแม่น้ำไปอยู่ที่ปากคลองสาน

ส่วนป้อมที่สร้างริมแม่น้ำนั้นมีการสร้างตั้งแต่สมัย ร ๒ โดยสร้างริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมี ป้อมผีเสื้อสมุทร ป้อมประโคนชัย ป้อมนารายณ์ปราบศึก ป้อมปราการ ป้อมกายสิทธิ์ และสร้างทางฝั่งตะวันออกเชื่อมต่อกันถึง 4 ป้อม เป็นปึกกา ทางฝั่งตะวันตก มี ป้อมนาคราช โดยมีป้อมผีเสื้อสมุทรเป็นเกาะกลางน้ำ

ที่ป้อมผีเสื้อสมุทรนี้ ร ๒ เคยดำริจะสร้างพระเจดีย์ที่หาดทรายของเกาะนี้ แต่มาสร้างเป็นเจดีย์กลางน้ำในสมัย ร ๓ และสร้างป้อมเพิ่มอีก 3 ป้อม คือ ป้อมตรีเพชร ป้อมคงกระพัน และป้อมเสือซ่อนเล็บ

สมัย ร ๔ ป้อมผีเสื้อสมุทร ให้ตั้งเรือนพยาบาลชั่วคราวเพื่อดูแลโรคห่าที่ระบาดใหญ่ และมีการอพยพทหารส่วนหนึ่งมาไว้ที่ป้อมผีเสื้อสมุทร เพราะเชื่อว่ากลางน้ำเชื้อโรคไม่สามารถข้ามไปได้ สมัย ร ๕ ทรงเสด็จพระราชดำเนินมาทรงทำพิธีเปิดเดินรถไฟสายหัวลำโพง ปากน้ำ โดยเสด็จมาเปิดที่สถานีสมุทรปราการ และเสด็จมาล่วงหน้า 1 วัน จอดเรือพระที่นั่งมหาจักรีที่ต่อจากสก๊อตแลนด์ในปี 2435 และทรงเรือกรรเชียงข้ามฝากไปเปิดเดินรถไฟที่สถานีปากน้ำในเช้าวันรุ่งขึ้น เรือพระที่นั่งนี้จอดทอดสมอที่ ป้อมผีเสื้อสมุทร หลังจากที่ท่านแปรพระราชฐานไปพักผ่อนอิริยาบถที่เกาะสีชังจนถึงวันที่ 10 เมษายน 2436 และเสด็จมาทดลองยิงปืนเสือหมอบด้วยพระองค์เองที่ป้อมพระจุลจอมเกล้า ก่อนเสด็จมาป้อมผีเสื้อสมุทร

ป้อมผีเสื้อสมุทรนี้ อิฐอัดแรง คือ ไข่เครื่องจักรบีบอัดให้เป็นก้อนเพื่อให้แน่นและแข็งแรงกว่าปกติที่นำมาสร้างเป็นกำแพงป้อมปืน ทุกก้อนมีประดับด้วยอักษรภาษาอังกฤษ นั่นคือ เป็นอิฐที่สั่งนอก นั่นคือ มีการสั่งปืนมาพร้อมกับอิฐที่แข็งแรงเป็นพิเศษเพื่อป้องกันกระสุนที่ยิงมาจากฝั่ง

ตรงข้าม และในป้อมมีแผ่นกรองเสียง เป็นช่องติดต่อกับคนนอกป้อมกับคนในป้อม เป็นแผ่นทองเหลืองเจาะรูเป็นตะแกรงปิดขนาด 1 ฟุตเศษ คล้ายช่องระบายอากาศ เมื่อพุดจากภายนอก จะได้ยินเสียงก้องเข้าไปในป้อม และตึกชั้นเดียว 2 หลังที่มีกำแพงทึบ มีท่อน้ำเหมือนลำโพงโผล่หลังคาเป็นแถว เป็นตึกเก็บกระสุนปืน ปล่องนั้นเป็นปล่องระบายอากาศ ระบายความร้อนของห้องเก็บดินระเบิดในสมัยนั้น และมีอาคารเก็บท่อนระเบิด

ไทยมีปัญหาในการปราบกบฏฮ่อ และมีการหนีเข้าไปในเขตปกครองของฝรั่งเศส ในพื้นที่ของลาวในปัจจุบัน ทำให้เกิดกรณีพิพาทกัน ร ๕ จึงโปรดให้เตรียมการปรับปรุงระบบป้องกันประเทศครั้งใหญ่ และสั่งซื้อปืนใหญ่ทันสมัยจากอังกฤษ 10 กระบอก ติดตั้งที่ป้อมพระจุลจอมเกล้า 7 กระบอก และอีก 3 กระบอกมาติดตั้งที่ป้อมผีเสื้อสมุทร และหลังจากนั้นอีก 3 เดือนคือ วันที่ 13 กรกฎาคม 2436 ก็เผชิญกับวิกฤตการณ์ รศ ๑๑๒

ป้อมรอบกำแพงพระบรมมหาราชวังมี 17 ป้อม สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จำนวน 10 ป้อม โดยมีชื่อที่คล้องจองกัน คือ

ป้อมอินทรีรังสรรค์ อยู่ตรงข้ามท่าช้าง

ป้อมจันทร์เชือนเพชร อยู่ด้านเหนือระหว่างประตูวิเศษไชยศรี และประตุมณีนพรัตน์ ตรงกับถนนหน้าพระธาตุ

ป้อมเผด็จดัสกร อยู่ตรงข้ามศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร

ป้อมสัจจะใจจริง ถัดจากพระที่นั่งไชยชุมพล ตรงกับถนนกัลยาณไมตรี (สร้างในสมัย ร ๔)

ป้อมสิงขรชันท์ ตรงข้ามกับวังสราญรมย์ ทางเหนือประตูเทวาพิทักษ์

ป้อมขยันยิ่งยุทธ ทางทิศตะวันออกติดกับประตูเทวาพิทักษ์ ทางเหนือพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ (สร้างในสมัย ร ๔)

ป้อมฤทธิรุดโรมรัน ทางทิศตะวันออก ติดกับประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ ทางใต้พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ (สร้างในสมัย ร ๔)

ป้อมอนันตคีรี ถัดจากประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ ตรงข้ามสวนสราญรมย์

ป้อมมณีปราการ สุดกำแพงทิศตะวันออก ปัจจุบันเป็นห้องเรียนจริยศึกษาของโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ

ป้อมพิศาลสีมา อยู่ทางทิศใต้ ตรงข้ามวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ป้อมภูผาสัทสน์ อยู่มุมด้านตะวันตกต่อทิศใต้ ตรงข้ามท่าเทียบ

ป้อมสัตตบรรพต อยู่ด้านทิศตะวันตก ถัดจากประตูช่องกุด

ป้อมโสฬสศิลา อยู่ด้านทิศตะวันตก ทางใต้ประตูอุดมสุตารักษ์

ป้อมมหาสัตตโลหะ อยู่ทางทิศตะวันตก เหนือประตูอุดมสุตารักษ์

ป้อมทศนนิกร อยู่ทางทิศตะวันตก ใต้ป้อมอินทรีรังสรรค์ (สร้างสมัย ร ๔)

ป้อมพรหมอำนาจศิลป์ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เหนือท่าราชวรดิฐ (ปัจจุบันถูกรื้อออกไปแล้ว)

ป้อมอินทรอำนาจศร ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ใต้ท่าราชวรดิฐ (ปัจจุบันถูกรื้อออกไปแล้ว)

ผู้เขียนเข้าใจว่า ป้อมอินทรอำนาจศร หรือป้อมพรหมอำนาจศิลป์ จะเป็นป้อมที่เชื่อมแพของป้อมวิไชยประสิทธิ์ในสมัยก่อน หรืออาจเป็นที่ตั้งของป้อมเดิมที่สลายไปในสมัยอยุธยา

ติดตามเรื่องราวอื่น ๆ เพิ่มเติมได้จาก www.minsenconcept.com